DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojp-05-03-55 Pages: 486-496

Oriental Journal of Philology

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:
http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about

ON THE ROLE OF THE LITERARY ENVIRONMENT IN SOCIAL LIFE IN EGYPT IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Valijon Kh. Murtazoev
Assistant-lecturer
Department of Middle Eastern languages
Samarkand State Institute of Foreign Languages
Email: murtazoyev-v@samdchti.uz
Uzbekistan Samarkand

ABOUT ARTICLE

Key words: Egyptian literary environment, national awakening, colonialism, modernization, press, feminist literature.

Received: 06.03.25
Accepted: 08.03.25
Published: 10.03.25

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the impact of Egypt's literary environment in the late 19th and early 20th centuries on social life. This period is marked by British colonial rule, national awakening movements, and cultural modernization processes. Literature is examined as a tool for shaping national identity, resisting colonialism, and transforming the socio-political landscape. The study also explores the development of Egyptian journalism, the emergence of modern literary genres, and the rise of feminist literature.

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA MISRDAGI ADABIY MUHITNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O‘RNI XUSUSIDA

Valijon X. Murtazoyev
O‘qituvchi
Yaqin Sharq tillari kafedrasi
Samarqand davlat chet tillar institute
Email: murtazoyev-v@samdchti.uz
O‘zbekiston, Samarqand

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Misr adabiy muhiti, milliy uyg‘onish, mustamlakachilik, modernizatsiya, matbuot, feministik adabiyot.

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Misrdagi adabiy muhitning jamiyat hayotiga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Bu davr Britaniya mustamlakachiligi, milliy uyg‘onish

harakatlari va madaniy modernizatsiya jarayonlari bilan ajralib turadi. Adabiyot milliy ongni shakllantirish, mustamlakachilikka qarshi kurash va ijtimoiy-siyosiy muhitni o‘zgartirish vositasi sifatida o‘rganiladi. Tadqiqot Misr matbuoti, modern adabiy janrlarning shakllanishi va feministik adabiyotning rivojlanishini ham qamrab oladi.

О РОЛИ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ ЕГИПТА В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ

Валижон Х. Муртазоев
Ассистент-преподаватель
Кафедра ближневосточных языков
Самаркандский государственный институт иностранных языков
Email: murtazoyev-v@samdchti.uz
Узбекистан, Самарканд

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Литературная среда Египта, национальное возрождение, колониализм, модернизация, пресса, феминистская литература.

Аннотация: В данной статье научно анализируется влияние литературной среды Египта конца XIX – начала XX века на общественную жизнь. Этот период характеризуется британским колониальным правлением, национально-освободительным движением и процессами культурной модернизации. Литература рассматривается как средство формирования национального самосознания, борьбы против колониализма и изменения социально-политической обстановки. Исследование охватывает развитие египетской прессы, становление современных литературных жанров и рост феминистской литературы.

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Misr ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatdan jadal rivojlanish jarayonini boshdan kechirdi. Ushbu davrda mamlakat Britaniya mustamlakachiligi ostida bo‘lib, ijtimoiy hayotda ham G‘arb ta’siri tobora kuchayib borayotgan edi. Shu bilan birga, milliy uyg‘onish harakatlari kuchayib, adabiyot ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim omilga aylandi. Arab adabiyotining modernizatsiya jarayoniga kirishi, yangi janrlarning paydo bo‘lishi va matbuotning rivojlanishi jamiyat hayotida adabiy muhitning o‘rnini yanada mustahkamladi[Moosa, 1997, p. 23].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot tarixiy-tahliliy, qiyosiy-adabiy va sotsiologik yondashuvlar asosida olib borildi. XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Misr

jamiyatining adabiy rivojlanish dinamikasi oʻrganildi, ijtimoiy hayot va adabiyot oʻrtasidagi bogʻliqlik tahlil qilindi. Shuningdek, Misr adabiyotining muhim vakillari – Ahmad Shavqiy, Hofiz Ibrohim, Muhammad Abduh, Toha Husayn va boshqalarning asarlari tahliliy oʻrganilib, ularning jamiyat hayotiga ta’siri baholandi[Cachia, Pierre, 2002, p. 87].

Muhokama va natijalar. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida arab dunyosi, ayniqsa, Misr mustamlakachilik zulmi, ijtimoiy-siyosiy islohotlar va milliy uygʻonish harakatlari ta’siri ostida shakllangan yangi davrga qadam qoʻydi. Ushbu davr adabiyoti an’anaviy janrlarning modernizatsiyasiga, milliy oʻzlikni anglash va mustamlakachilikka qarshi kurash gʻoyalarining shakllanishiga asos soldi.

Bu davr arab adabiyoti jamiyat hayotining muhim qismi boʻlib, faqat badiiy estetik vosita emas, balki ijtimoiy-siyosiy fikrlarning ifodachisi sifatida ham namoyon boʻldi. Milliy uygʻonish harakatlari arab adabiyotining yangi bosqichga chiqishiga zamin yaratdi va bu jarayon XX asrda arab modernizmi rivojlanishiga sabab boʻldi[Gershoni, Israel & Jankowski, James, 1995, p. 45].

1. Mustamlakachilik siyosati va uning adabiyotga ta’siri.

Britaniya mustamlakachiligi va arab madaniy uygʻonishi. XIX asr oxirida arab dunyosining koʻplab hududlari mustamlaka davlati sifatida Gʻarb davlatlari tomonidan boshqarilar edi. 1882-yilda Britaniya armiyasi Misrni bosib olgach, mamlakat bevosita Britaniya ta’sir doirasiga tushdi. Bu jarayon mahalliy madaniyat va tilda Gʻarb ta’sirining kuchayishiga, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan mustamlakachilik zulmining ortishiga olib keldi.

Britaniya siyosati natijasida arab tili va madaniyati siqib chiqarila boshlandi. Shu bilan birga Gʻarbiy ta’lim tizimi joriy qilinib, islomiy va an’anaviy ta’lim yoʻnalishlari zaiflashtirildi. Natijada, mahalliy ziyolilar mustaqillik va milliy uygʻonish gʻoyalarini ilgari surish zaruratini his qila boshladilar. Mustamlakachilikka qarshi kurash milliy uygʻonish harakatlari shaklida namoyon boʻldi. Ushbu harakatlar ijtimoiy va siyosiy jihatdan turli bosqichlarni oʻtdi, ammo adabiyot ularning eng ta’sirchan vositasi boʻlib qoldi[Baron, Beth, 2005, p. 19].

Matbuotning rivojlanishi va adabiy uygʻonish. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida matbuot arab adabiyotining rivojlanishida muhim omilga aylandi. “Al-Muqtataf”, “Al-Hilol”, “Al-Manar” kabi jurnallar yangi adabiy gʻoyalarni targʻib qilib, milliy uygʻonish harakatlarining mafkuraviy asoslarini shakllantirdi. Gazetalar va jurnallar orqali milliy mustaqillik gʻoyalari keng tarqalib, arab adabiyoti modernizatsiyalashuv yoʻliga kirdi. Bu jarayon milliy uygʻonish harakatlari bilan bogʻliq adabiy ijodkorlarning shakllanishiga imkon yaratdi[Gorman, Anthony & Monciaud, Didier (eds.), 2018, p. 112].

2. Milliy uygʻonish harakatining adabiy janrlardagi namoyon boʻlishi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida arab adabiyoti milliy uygʻonish harakatining asosiy mafkuraviy vositasiga aylandi. She’riyat bu jarayonda yetakchi janr boʻlib, milliy mustaqillik, arab madaniy merosini

tiklash hamda adolat uchun kurash g‘oyalarini ifodaladi [Badawi, M.M., 1993, p. 56]. Nasrda Toha Husayn “Al-Ayyom” asarida ijtimoiy tengsizlik va ta’lim muammolarini yoritgan bo‘lsa, Mahmud Taymur realistik hikoyalari orqali Misr jamiyatining ijtimoiy hayotini tasvirladi. Dramaturgiyada esa Ahmad Shavqiy arab teatr san’atini rivojlantirib, milliy uyg‘onish g‘oyalarini sahna orqali ommaga taqdim etdi. Umuman olganda, adabiyot nafaqat estetik hodisa, balki milliy ongni shakllantirish vositasiga aylanib, mustamlakachilikka qarshi kurashda muhim rol o‘ynadi. She’riyat va matbuot vositasida milliy uyg‘onish g‘oyalari keng ommaga targ‘ib qilinib, arab adabiyotida tub burilish yuz berdi.

3. Islohot harakatlari va adabiyotning modernizatsiyasi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida arab dunyosi, ayniqsa Misr, siyosiy, ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarning murakkab bosqichidan o‘tdi, bu davrda mustamlakachilikning intensiv bosimi ortib, milliy uyg‘onish harakatlari tezlashdi, ta’lim tizimi va matbuot institutlarining rivojlanishi kuzatildi, shu bilan birga adabiyotda modernizatsiya jarayoni tizimli ravishda boshlandi; islohotlar uch asosiy yo‘nalish bo‘yicha rivojlandi: siyosiy va ijtimoiy islohotlar mustamlakachilik yukidan xalos bo‘lish, milliy davlatchilikni institutsional shakllantirish va ijtimoiy adolat prinsiplarini joriy etishga qaratilgan sistematik harakatlar sifatida amalga oshirildi; madaniy va ta’lim islohotlari arab tilining lingvistik modernizatsiyasini, sharqiy va g‘arbiy ta’lim paradigmalari sintezini, hamda zamonaviy ilmiy bilimlarning integratsiyasini ta’minlashga yo‘naltirildi; adabiyotdagi modernizatsiya jarayoni esa klassik arab adabiyoti shakllarining transformatsiyasi, zamonaviy adabiy janrlarning genezisi va adabiyotning ijtimoiy-siyosiy diskursdagi faol vositaga aylanishi bilan ajralib turdi.

She’riyatda modernizatsiya. XIX asr oxirida arab she’riyatida modernizatsiya jarayoni an’anaviy qafiya va aruz vazn tizimidan chekinish bilan boshlanib, she’riyatning shakliy erkinligini ta’minladi, bu esa mustamlakachilikka qarshi kurash, milliy uyg‘onish, erkinlik va ijtimoiy tenglik kabi siyosiy-ijtimoiy mavzularning asosiy o‘ringa ko‘tarilishiga zamin yaratdi, shu bilan birga G‘arb adabiyotidagi romantizm va realizm oqimlarining ta’sirida yangi estetik yo‘nalishlar shakllandi; Ahmad Shavqiy (1868–1932) klassik uslubni saqlagan holda milliy ruhiyatni she’rlarida aks ettirsa, Hofiz Ibrohim (1872–1932) realistik tasvirlar orqali milliy g‘oyalarni targ‘ib qilib, jamiyatning dolzarb muammolarini ko‘tarib chiqdi, Xalil Mutran (1872–1949) esa romantik lirizmni rivojlantirib, hissiy chuqurlikni she’riyatga olib kirdi. Arab nasrida esa modernizatsiya realizm va modernizm ta’sirida rivojlanib, an’anaviy hikoyat shaklidan roman va qisqa hikoya janrlariga o‘tish bilan xarakterlandi; Toha Husayn (1889–1973) “Al-Ayyom” avtobiografik romanida Misr jamiyatining ijtimoiy-madaniy muammolarini tahlil qilib, realizmning namunalarini yaratdi, Mahmud Taymur (1894–1973) esa hikoyalari orqali zamonaviy arab nasrining shakllanishiga hissa qo‘shdi, bu o‘zgarishlar arab jamiyatining milliy

uyg'onish va zamonaviy dunyoga moslashuv jarayonini ifodalovchi adabiy aks sifatida namoyon bo'ldi [Moosa, Matti, 1997, p. 204].

Dramaturgiya va teatr. Modern arab teatrining rivojlanishi adabiyotning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta'sirini oshirdi. Bu jihatda Ahmad Shavqiy Arab dramaturgiyasining asoschilaridan bo'lib, milliy uyg'onish mavzusida pyesalar yaratgan bo'lsa Tavfiq al-Hakim (1898–1987) simvolistik teatrning asoschilaridan biri hisoblanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida islohot harakatlari arab jamiyatining ijtimoiy va siyosiy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Siyosiy harakatlar milliy uyg'onish jarayonlarini tezlashtirdi. Ta'lim va madaniy islohotlar arab adabiyoti modernizatsiyasiga zamin yaratdi. She'riyat, nasr va dramaturgiyada yangi janrlar shakllandi va modernistik oqimlar paydo bo'ldi.

Natijada, arab adabiyoti G'arb va Sharq madaniyatlarining uyg'unlashuvi natijasida modernizatsiyalashdi va ijtimoiy-siyosiy kurashning yetakchi vositasiga aylandi.

4. Matbuot, jurnalistika va adabiy hayot. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida arab dunyosida, xususan, Misrda matbuot va jurnalistika jadal rivojlanib, adabiy jarayonning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ilgari og'zaki ijod va qo'lyozma kitoblar orqali yetkazilgan adabiy mahsulotlar endilikda bosma nashrlar orqali keng ommaga taqdim qilina boshladi. Bu jarayon adabiyotning modernizatsiyasiga, ijtimoiy va siyosiy fikrlarning shakllanishiga hamda milliy uyg'onish harakatlarining kuchayishiga sabab bo'ldi.

Arab matbuotining taraqqiyoti. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida arab dunyosida, xususan Misrda, matbuotning jadal rivojlanishi bir qator tizimli omillar bilan bog'liq bo'lib, ularga bosmaxona va nashriyot infratuzilmasining kengayishi (1828-yilda Muhammad Ali Poshsho tomonidan Misrda ilk bosmaxona tashkil etilishi bilan boshlangan jarayon asr oxiriga kelib institutsional darajada rivojlandi), G'arb matbuot tajribasi va zamonaviy ta'lim tizimining integratsion ta'siri, shuningdek, milliy uyg'onish diskursi hamda mustamlakachilikka qarshi siyosiy harakatlarning intensivlashuvi kiradi; Misr ushbu jarayonda yetakchi pozitsiyani egallagan holda, "Al-Ahram" (1876) gazetasining siyosiy-ijtimoiy va adabiy modernizmni targ'ib qiluvchi nufuzli platformaga aylanishi, "Al-Muqtataf" (1876) va "Al-Hilol" (1892) jurnallarining ilmiy, madaniy va adabiy tanqidiy diskursni rivojlantirishi, Rashid Rido asos solgan "Al-Manar" (1898) nashrining islomiy islohotlar va modernizatsiya masalalarini tahlil qilishi orqali adabiy-madaniy muhitning transformatsiyasiga asosiy hissa qo'shdi; matbuot arab tilining lingvistik modernizatsiyasini, yangi adabiy janrlarning genezisini va zamonaviy jurnalistik uslubning institutsional shakllanishini ta'minlab, adabiy tanqidning ilmiy asosda rivojlanishiga zamin yaratdi, bunda Toha Husayn ("Al-Ayyom" asari va tanqidiy maqolalari bilan adabiy tahlilning namunalarini shakllantirdi), Abbos Mahmud al-Aqqod (modern adabiy paradigmalarni targ'ib qildi) va Muhammad Husayn Haykal (roman janrining rivojlanishida

muhim rol o‘ynadi) kabi shaxslar markaziy figuralar sifatida faoliyat yuritdi; bundan tashqari, matbuot she’riyatda Ahmad Shavqiy va Hofiz Ibrohim asarlarining muntazam nashr qilinishi, nasrda Muhammad Husayn Haykalning “Zaynab” romani kabi asarlarning gazeta sahifalarida nashr etilishi, dramaturgiyada esa teatrning matbuot orqali keng ommaga targ‘ib qilinishi bilan adabiyotning ijtimoiy-siyosiy kontekstda keng auditoriyaga yetib borishini va milliy ongning tizimli shakllanishini rag‘batlantirdi [Cachia, Pierre, 2002, p. 102].

Matbuot va mustamlakachilikka qarshi kurash. Matbuot arab dunyosida mustamlakachilikka qarshi kurash vositasi sifatida ham faol ishlatildi. Jumladan, 1919-yilgi Misr inqilobi asnosida matbuot mustaqillik g‘oyalarini targ‘ib qildi. Shuningdek, panarabizm va milliy uyg‘onish jarayonida gazetalar orqali arab millatchiligi g‘oyalari ommaga tarqatildi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida matbuot arab adabiyoti va ijtimoiy fikrning shakllanishida muhim o‘rin tutdi. Jumladan, gazeta va jurnallar adabiy tanqidni rivojlantirdi. She’riyat, nasr va dramaturgiyaning ommalashishiga ta’sir ko‘rsatdi. Milliy uyg‘onish va mustamlakachilikka qarshi kurashga xizmat qildi.

Matbuot arab modernizatsiyasining muhim omillaridan biriga aylangan bo‘lib, adabiyot va jurnalistika o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik arab madaniyatining yangi bosqichga chiqishiga zamin yaratdi.

5. Ayollar masalasi va feministik adabiyot. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida arab dunyosida, xususan Misrda, ayollar mavzusi G‘arb modernizmining paradigmatik ta’siri, islomiy islohot harakatlarining analitik yondashuvi va milliy uyg‘onishning institutsional dinamikasi kabi omillarning murakkab sintezi natijasida ijtimoiy-siyosiy va adabiy diskursning tizimli muammosiga aylandi; bu jarayon ayollar huquqlari, gender tengligi va jamiyatdagi o‘rni masalalarini ilmiy muhokama obyektiga aylantirib, matbuot va adabiyot vositasida feministik adabiyotning genezisiga va uning kontseptual rivojlanishiga zamin yaratdi. Transformatsiya Muhammad Ali Poshsho (1805–1848) va uning vorislari davrida qizlar ta’limi uchun institutsional maktablar tashkil etilishi bilan boshlangan ta’lim tizimining modernizatsiyasi, gazeta va jurnallar orqali ayollar huquqlari va ijtimoiy o‘rni bo‘yicha tahliliy maqolalarning keng targ‘iboti bilan mustahkamlangan matbuot infratuzilmasining rivojlanishi, shuningdek, mustamlakachilikka qarshi milliy harakatlarda ayollarning faol subyekt sifatida ishtirok etishi kabi strukturaviy omillar bilan xarakterlandi. Qosim Amin (1863–1908) “Tahrir al-Mar’a” (1899) va “Al-Mar’a al-Jadida” (1901) asarlarida ayollarning ta’lim olish huquqi, ijtimoiy hayotdagi faol ishtiroki va gender tengligini ilmiy asosda tahlil qilib, arab dunyosida feministik fikrning kontseptual va metodologik poydevorini shakllantirdi; bu asarlar ayollar ozodligini ijtimoiy, madaniy va siyosiy islohotlarning ajralmas qismi sifatida pozitsiyaladi [Badran, Margot, 1995, p. 34].

Islomiy modernizatsiya diskursida ayollar masalasi diniy va ijtimoiy nuqtai nazardan tahlil qilinib, turli islohotchilar tomonidan tizimli ravishda koʻtarildi. Muhammad Abduh (1849–1905) islomning zamonaviylashtirilgan interpretatsiyasi orqali ayollar ta'limining normativ asoslarini qoʻllab-quvvatlab, diniy matnlarning yangicha talqiniga asoslangan gender tengligi gʻoyalarini ilgari surdi va islomning ijtimoiy adolat prinsiplarini zamonaviy kontekstga moslashtirdi. Rashid Rido (1865–1935) islomiy islohotlar doirasida gender masalalarini tizimli muammo sifatida koʻtarib, ayollarning ijtimoiy rolini mustahkamlashga qaratilgan diniy-siyosiy yondashuvni targʻib qildi, shu bilan diniy an'analar va modern talablar oʻrtasidagi muvozanatni ta'minlashga intildi.

Arab adabiyotida ayollar obrazining evolyutsiyasi. Arab adabiyotida ayollar obrazi tarixan turlicha talqin qilingan. Klassik adabiyotda ayollar aksariyat hollarda romantik yoki diniy ideallar vositasi sifatida tasvirlangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida esa ayollar real ijtimoiy muammolar bilan bogʻliq holda koʻrsatiladigan boʻldi. Ahmad Shavqiy va Hofiz Ibrohim oʻz she'rlarida ayollarning ijtimoiy oʻrni haqidagi ilgʻor gʻoyalar ilgari surgan. Toha Husayn "Al-Ayyom" asarida ta'lim olishni istagan ayol obrazi orqali gender masalalarini yoritgan[Starkey, Paul, 2006, p. 115].

Arab feministik yozuvchilarning paydo boʻlishi. XX asr boshlarida arab dunyosida ayollar mustaqil yozuvchi sifatida tanilib, feministik adabiyotning rivojlanishida muhim rol oʻynadi; bu jarayon feministik gʻoyalarni ilmiy asosda targʻib qilish bilan birga, ayollarning ichki dunyosi va ijtimoiy tajribasini tahliliy tasvirlashga qaratildi, Misrda May Ziyoda (1886–1941) arab adabiyotidagi ilk feministik figuralardan biri sifatida she'r va maqolalari orqali ayollar huquqlari, intellektual mustaqillik va ijtimoiy adolatni tizimli muammo sifatida koʻtarsa, Latifa al-Zayyat (1923–1996) "Al-Bab al-Maftuh" romanida Misr jamiyatidagi ayollar erkinligining strukturaviy cheklovlarini analitik tarzda yoritdi, Iroqda esa Nazik al-Malaika (1923–2007) she'riyatida ayollarning ijtimoiy qiyinchiliklarini estetik va sotsiologik nuqtai nazardan tasvirlab, feministik adabiyotning yetakchi vakili sifatida shuhrat qozondi; matbuot bu jarayonda institutsional platforma sifatida muhim ahamiyat kasb etib, "Al-Fatah" (1892) jurnali ayollar huquqlari boʻyicha tahliliy maqolalar nashr etsa, "Al-Mar'a al-Jadida" feministik diskursni targʻib qiluvchi maxsus nashr sifatida faoliyat yuritdi, "Al-Hilol" esa feministik adabiyot vakillarining asarlarini chop etib, ularning keng auditoriyaga yetib borishini ta'minladi; shu tariqa, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Misr va arab dunyosida ayollar huquqlari ijtimoiy va adabiy diskursning markaziy masalasiga aylandi, islohot harakatlari ta'lim va gender tengligini normativ asosda ilgari surdi, matbuot ayollar mavzusini tizimli yoritishga xizmat qildi, feministik adabiyot esa arab ayollarining ijtimoiy-madaniy oʻrnini aks ettirib, arab jamiyatidagi

gender dinamikasini sezilarli darajada transformatsiya qildi va modernizmning muhim yo'nalishi sifatida institutsional darajada mustahkamlandi [Baron, Beth, 2005, p. 147].

6. Yangi adabiy janrlarning paydo bo'lishi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida arab dunyosida, xususan Misrda, adabiy jarayon G'arb adabiyotining institutsional ta'siri, ijtimoiy-siyosiy modernizatsiyaning strukturaviy dinamikasi va milliy uyg'onishning ideologik impulsi kabi omillarning tizimli konvergentsiyasi natijasida fundamental transformatsiyaga uchradi, bu esa an'anaviy she'riyat va nasriy maqolatlardan tashqari roman, qissa, hikoya, dramaturgiya va adabiy tanqid kabi yangi janrlarning genezisiga ilmiy zamin yarattı; matbuot va nashr madaniyatining rivojlanishi ushbu jarayonda metodologik asos bo'lib, gazeta va jurnallar adabiyotning keng ommaga diffuziyasini ta'minladi, "Al-Hilol" (1892) va "Al-Muqtataf" (1876) kabi nashrlar esa adabiy tanqid va badiiy ijod uchun ilmiy-analitik platforma sifatida xizmat qildi [Badawi, M.M., 1993, p. 93]. G'arb adabiyoti, xususan fransuz realizmi va romantizmining estetik prinsiplari, Shakespeare dramaturgiyasining strukturaviy modellariga asoslangan teatr paradigmalari, shuningdek G'arb falsafasi va ijtimoiy nazariyalarning kontseptual apparati arab adabiyotidagi yangi janrlarning shakllanishini determinatsiya qildi, bu roman va hikoyaning ilmiy-estetik realizmga integratsiyasi, dramaturgiyaning sahnaviy rivojlanishi va adabiy tanqidning epistemologik asoslanishiga olib keldi. Milliy uyg'onish harakatlari adabiyotni estetik ob'ektdan tashqari milliy identifikatsiya va siyosiy diskursning tizimli vositasiga aylantirib, ayollar huquqlari, ijtimoiy islohotlar va siyosiy transformatsiyalar kabi tematik vektorlarning adabiy narrativda markazlashuvini shartlab berdi.

Roman janri arab adabiyotidagi institutsional shakllanishini XIX asr oxirida boshlab, XX asr boshlarida tizimli rivojlanishga erishdi; Muhammad Husayn Haykalning "Zaynab" (1913) asari arab modern romanning arxetipi sifatida tan olinib, qishloq hayotining sotsiologik tasviri va ayollar sub'ektivligini realistik tahlil qilish orqali janrning milliy uyg'onish kontekstidagi semiotik ahamiyatini namoyish etdi [Moosa, Matti, 1997, p. 267]; Toha Husayn, Najib Mahfuz va Abbos Mahmud al-Aqqod kabi mualliflar roman janrining estetik-semiotik va tematik kompleksligini rivojlantirib, tarixiy-ijtimoiy diskursni ilmiy tahlil qilish vositasi sifatida uni arab modernizmining markaziy institutiga aylantirdilar. Hikoya va qissa janrlari G'arb adabiy tajribasining adaptatsiyasi natijasida XIX asr oxirida paydo bo'lib, Mahmud Taymur tomonidan realizm metodologiyasiga asoslangan tizimli shakllanishga erishdi, Yusuf Idris esa psixologik narrativ orqali insoniyat tajribasining chuqur tahlilini taqdim etib, bu janrlarning ijtimoiy problematikaning ekspressiv vositasiga aylanishini ta'minladi. Dramaturgiya va arab teatri XIX asr oxirida genezis bosqichidan o'tib, Ya'qub Sannu (1839–1912) tomonidan siyosiy-ijtimoiy muammolarni sahnaviy tahlil qiluvchi spektakllar bilan boshlandi, Tavfiq al-Hakimning "Ahl al-

Kahf” (1933) asari esa arab modern teatrining ilmiy-estetik kanonini shakllantirib, jamiyatning dolzarb masalalarini refleksiv tasvirlash imkonini berdi [Badawi, M.M., 1993, p. 109].

Adabiy tanqid XIX asr oxirida paydo bo‘lib, XX asrda mustaqil janr sifatida institutsionalizatsiya qilindi; Abbos Mahmud al-Aqqod va Toha Husayn arab adabiy tanqidining epistemologik asoslarini qurib, G‘arb falsafasi va estetikasining arab adabiy paradigmasiga integratsiyasini tizimli tahlil qildilar, esselar esa adabiyot va jamiyat o‘rtasidagi dialektik munosabatlarning ilmiy refleksiyasi uchun metodologik asbob bo‘ldi. Yangi janrlar – roman, hikoya, dramaturgiya va adabiy tanqid – arab madaniyatining modernizatsiyasini determinatsiya qilib, milliy ongning konsolidatsiyasi va jurnalistik-adabiy diskursning ilmiy apparat bilan boyishini ta’minladi; bu jarayon matbuot va bosma adabiyotning infrastruktural rivojlanishi, G‘arb adabiyoti bilan dialektik o‘zaro ta’sirning intensivlashuvi, hamda milliy uyg‘onish va ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlarning tizimli kon’yukturasiga asoslandi [Starkey, Paul, 2006, p. 153]. Natijada, yangi adabiy janrlar arab adabiy jarayonini modern epistemologik darajaga ko‘tarib, adabiyotning ijtimoiy-siyosiy va madaniy funktsiyalarini tizimli qayta konseptuallashtirdi, G‘arb va arab adabiy an’analari o‘rtasidagi sintezning ilmiy-metodologik poydevorini mustahkamladi.

Xulosa. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Misr adabiy muhiti ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, milliy uyg‘onish harakatlari va mustamlakachilikka qarshi kurash jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘ldi. Britaniya mustamlakachiligi sharoitida arab milliy o‘zlikni anglash jarayoni kuchayib, adabiyot jamiyat hayotining muhim tarkibiy qismiga aylandi.

Ushbu davrda matbuotning rivojlanishi adabiy jarayonlarni ommalashtirdi va mustamlakachilikka qarshi kurash vositasiga aylandi. “Al-Hilol”, “Al-Muqtataf” va “Al-Manar” kabi nashrlar milliy g‘oyalarni ilgari surishda asosiy o‘rin tutdi. Milliy uyg‘onish harakati natijasida Ahmad Shavqiy, Hofiz Ibrohim, Toha Husayn va Mahmud Taymur kabi adiblar ijodi keng qamrovli siyosiy va ijtimoiy masalalarni yoritishda muhim rol o‘ynadi.

Modernizatsiya jarayoni arab adabiyotida yangi janrlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Roman, qissa, hikoya va dramaturgiya singari janrlar shakllanib, adabiy asarlarda realizm va milliy o‘zlik g‘oyalari yetakchi mavzularga aylandi. Muhammad Husayn Haykalning “Zaynab” romani arab roman an’anasining ilk namunalaridan biri sifatida tarixga kirdi. Ahmad Shavqiy va Tavfiq al-Hakim kabi adiblar dramaturgiyaning rivojlanishiga katta hissa qo‘shdilar.

Ayollar mavzusi adabiy jarayonlarda alohida o‘rin egallab, feministik adabiyot shakllana boshladi. Qosim Aminning asarlari, May Ziyada va Latifa al-Zayyat kabi adibalar ijodi ayollar huquqlari va gender tengligi masalalarining adabiy muhitda yoritilishiga xizmat qildi.

Umuman olganda, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Misr adabiy muhitining rivoji arab madaniy modernizatsiyasi jarayonining muhim qismi bo‘lib, jamiyatning siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlariga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Adabiyot nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki milliy

uyg‘onish, ijtimoiy islohotlar va mustamlakachilikka qarshi kurashning asosiy mafkuraviy qurollaridan biri sifatida maydonga chiqdi. Shu tariqa, ushbu davr arab adabiyoti nafaqat estetik hodisa, balki jamiyatni shakllantirish va milliy o‘zlikni anglash vositasiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Alamov, S. (2024, November). Etymology and Comparative Analysis of the Terms "Ziyorat" and "Sayohat". Ziyorat va sayohat atamalarining etimologiyasi va qiyosiy tahlili. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp.200-202). DOI: https://doi.org/10.2024/fwga3v14 (in Uzbek)
2. Alamov, S. (2022). Persian Loanwords in the Arabic Language. Arab tilidagi forscha iqtiboslar. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(3), 390-395. (in Uzbek)
3. Alamov, Sh. (2022). Characteristics of Arabic Words with Persian Roots. Forscha ildizli arabcha so‘zlarning xususiyatlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(6), –472-476. (in Uzbek)
4. Badawi, M.M. A Short History of Modern Arabic Literature. Oxford University Press, 1993, 314 p. (in English)
5. Baron, Beth. Egypt as a Woman: Nationalism, Gender, and Politics. University of California Press, 2005, 302 p. (in English)
6. Cachia, Pierre. Arabic Literature: An Overview. Routledge, 2002 240 p (in English)
7. Chorshanbiyevich, Qurbonov Bobur. "On the translation of Persian complements." Multidisciplinary Journal of Science and Technology 4.6 (2024): 266-269. Forscha komplimentlarning tarjimasi xususida (in Uzbek)
8. Eshnazarov, S. (2025). Ekonomicheskoye i diplomaticheskoye znacheniye arabskogo yazyka v Uzbekistane: spros na kvalifitsirovannykh perevodchikov. Zarubezhnaya lingvistika i lingvodidaktika, 3(1), 371–379. https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss1-pp371-379 (in Uzbek)
9. Gershoni, Israel & Jankowski, James. Redefining the Egyptian Nation, 1930–1945. Cambridge University Press, 1995, 280 p. (in English)
10. Gorman, Anthony & Monciaud, Didier (eds.). The Press in the Middle East and North Africa, 1850-1950: Politics, Social History and Culture. Edinburgh University Press, 2018, 416 p. (in English)
11. Hourani, Albert. Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939. Cambridge University Press, 1983, 406 p. (in English)
12. Moosa, Matti. The Origins of Modern Arabic Fiction. Lynne Rienner Publishers, 1997 356 p (in English)

13. Murtazoev, V. (2024). Linguostylistic analysis of newspaper texts of Uzbekistan and Egypt in the late 19th – early 20th centuries. Lingvostilisticheskiy analiz tekstov gazet Uzbekistana i Egipta kontsa XIX – nachala XX veka. Zarubezhnaya lingvistika i lingvodidaktika, 2(5/S), 465-471. DOI: https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss5/S-pp465-471 (in Uzbek)
14. Saylor, E. (2013) "Mervat F. Hatem, Literature, Gender, and Nation-Building in Nineteenth-Century Egypt: The Life and Works of 'Aisha al-Taymur," Journal of Arabic Literature. (in English)
15. Selim, Samah, and Inc NetLibrary. The Novel and the Rural Imaginary in Egypt, 1880-1985. RoutledgeCurzon, New York, 2004. 358 p (in English)
16. Starkey, Paul. Modern Arabic Literature. Edinburgh University Press, 2006, 224 p. (in English)